

**ПАСІНЧУК К.А.,
здобувачка**

*Інститут міжнародних
відносин Київського
національного
університету
імені Тараса Шевченка*

Однією з найважливіших особливостей розвитку сучасних міжнародних відносин є те, що відбувся зсув основних загроз, перехід міжнародної конфліктності з глобального на регіональний та субрегіональний рівні. Враховуючи особливе значення близькосхідного регіону в світовій політиці та економіці, в структурі міжнародних відносин, до проблеми досягнення його безпеки залучені провідні країни світу, перш за все члени Європейського Союзу.

Значення цього регіону для ЄС визначається низкою історичних, політичних, геополітичних, стратегічних чинників. Їх можна узагальнити наступним чином. По-перше, географічне положення цього регіону робить його містком з Європи в країни Азії та Африки, у зв'язку з чим перед членами ЄС постає проблема контролю над його торговельними та військовими комунікаціями. По-друге, важливого значення набуває стратегічне значення цього регіону, де перетинаються інтереси багать-

КОНФЛІКТИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ох країн світу, його історичне минуле як батьківщини двох світових релігій, вплив на розвиток світової цивілізації. Особливо важливим чинником, який визначає значення цього регіону для ЄС, є енергетичний, внаслідок наявності значних запасів енергоносіїв цей регіон знаходиться в центрі економічного та політичного життя світового співтовариства.

Нарешті, цей регіон залишається одним з найбільш вибухонебезпечних регіонів світу, вогнищем багатьох конфліктів. Різноманітність існуючих проблем безпеки близькосхідного регіону викликає необхідність детального вивчення дестабілізуючих тенденцій на усіх його структурних рівнях в працях західних політологів. Це пояснюється тим, що науковий прогноз його розвитку є неможливим без аналізу наявних та прихованих вузлових протиріч.

Традиційно загрози поділяються на внутрішні та зовнішні. Розглядаючи близькосхідний регіон і як самостійний регіон, і як субрегіон азійської регіональної системи, і як структурну частку системи міжнародної, використовується наступна класифікація загроз його безпеці. За своєю структурою вони є достатньо багатограними і можуть бути визначені як внутрішні, або внутрішньонаціональні (на рівні окремих країн), регіональні (на рівні всього регіону), субрегіональні (на рівні його окремих субрегіонів) та зовнішні.

Виходячи з цього, головні чинники, що в цілому визначають співвідношення конфліктності та стабільності в близькосхідному регіоні, можна узагальнити таким чином:

- 1) зовнішньополітичні загрози, включаючи небезпеку військової агресії;
- 2) регіональні загрози, джерелом яких є арабо-ізраїльські та арабо-іранські протиріччя, проблема безпеки Перської затоки, існуючі протиріччя між окремими арабськими країнами, ісламський тероризм, проблема водних ресурсів та ін.;
- 3) внутрішні загрози: внутрішня політична та соціальна нестабільність, релігійні та етнічні конфлікти; суперечності, які існують в межах суспільства між владою і народом або усередині самої влади.

Поняття “загроза”, яке традиційно пов’язувалося з військовим протистоянням, в сучасних умовах значною мірою трансформується. Посилюється тенденція до поступового зменшення значення військової загрози порівняно з іншими, не менш вагомими з точки зору регіональної безпеки. Зокрема, це екологічні загрози (проблема водних ресурсів, інші екологічні загрози, які, як виявилось під час кувейтської кризи, входять до складу найважливіших елементів системи безпеки).

Пряма та непряма загроза безпеці країн регіону виникає внаслідок потенційних конфліктів, що можуть бути спричинені чинниками кількох рівнів: зовнішніми; на Близькому Сході; в окремих суб-регіонах, зокрема в Перській затоці (в тому числі, двосторонні конфлікти, що мають прикордонний характер).

Для сучасного відрізка часу не є характерною відсутність чинників першого рівня конфліктності, тобто існує безпосередня загроза країнам регіону з боку зовнірешіональних держав (мається на увазі можлива військова акція проти Іраку).

Потенційна нестабільність другого рівня виникає внаслідок неврегульованості близькосхідного конфлікту.

У Перській затоці загроза безпеці визначається, з одного боку, протистоянням Ірану та Іраку, а з другого боку, неврегульованістю взаємних прикордонних претензій окремих членів РСАДП¹.

Слід зазначити, що крім іракської проблеми занепокоєність викликає і зростання військової могутності Ірану, яка за умови тимчасового послаблення Іраку може призвести до порушення регіонального балансу сил².

На нижньому рівні конфліктності проблеми військово-політичної безпеки охоплюють сферу двосторонніх відносин між країнами регіону. До них, зокрема, слід віднести: взаємні територіальні претензії; невизначеність кордонів або їх незадовільна демаркація; прикордонний контроль та охорона кордонів та пов'язані з цим проблеми незаконної розробки родовищ та використання природних ресурсів на територіях сусідніх держав, проблеми рибальства у територіальних водах інших країн; нерівномірність соціально-політичного та економічного розвитку; загрозу міжконфесійних конфліктів; міжнародний, особливо ісламський, тероризм; екологічну загрозу як наслідок безвідповідальної господарської діяльності, що вчиняє негативний вплив на природне середовище.

Не виключене зростання напруженості та виникнення збройних конфліктів в зв'язку з діяльністю ісламістів, які користуються підтримкою зовнірешіональних держав. Крім того, внутрішня дестабілізація у одній чи декількох країнах регіону може бути викликана діями мусульманських екстремістів, що заохочувались окремими державами регіону.

Ісламський екстремізм у прояві фундаменталізму перетворився на серйозну регіональну проблему. Існує певний ряд чинників цього нового феномена, які докладно висвітлені у літературі³.

Головні з них виникли внаслідок ідеологічного вакууму, спричиненого руйнацією тоталітарного соціалізму в країнах Східної Євро-

пи, та свідомої підтримки ісламського екстремізму на Арабському Сході з боку деяких інших режимів⁴.

Таким чином, необхідність стримування крайніх проявів ісламістів додає політиці ЄС на Близькому Сході антифундаменталістської спрямованості.

Як зазначають українські дослідники Б.І. Гуменюк та О.А. Коппель, на початку третього тисячоліття Близький Схід певною мірою продовжує залишатися уразливим та є ареною конфліктів декількох типів:

- 1) арабо-ізраїльського;
- 2) конфліктів, що спричинені внутрішніми суперечностями арабського світу, розмежуванням арабів, суперечками навколо кордонів, розподілу водних ресурсів, нафтових родовищ тощо;
- 3) конфліктів, спровокованих державами, які прагнуть гегемонії у регіоні шляхом використання будь-яких місцевих слабостей.

Аналіз наявних та потенційних конфліктів у близькосхідному регіоні дозволяє зробити їх диференціацію за рівнем, складом учасників, мотиваціями, характером та етимологією:

- міждержавні конфлікти, що виникають внаслідок загострення протиріч між двома або більшою кількістю держав (арабо-ізраїльський, ірано-іракський, ірако-кувейтський, саудівсько-катарський, тощо);
- національно-державні конфлікти, під час яких однією з сторін конфлікту виступає держава, що відстоює інтереси домінуючого етносу (курдська проблема, проблема арабського населення Ірану);
- міжетнічні конфлікти, у яких беруть участь декілька етнічних угруповань, або які викликані напруженістю відносин між корінним населенням та іммігрантами;
- етнорегіональні конфлікти, що ставлять за мету підвищення статусу етносу в межах чинних державотворень;
- етносоціальні та етноконфесійні конфлікти, що виникають внаслідок соціально-економічних диспропорцій між подібними етнічними або релігійними угрупованнями (шиїти Саудівської Аравії, тощо)⁵.

В сучасних умовах все більшу роль відіграють загрози, які спричинені релігійними проблемами та проблемами міжнародного тероризму.

На Близькому Сході в 1990-2000 рр. були зафіксовані вісім крупних збройних конфліктів в Ірані, Іранському Курдистані, Іраку, Іракському Курдистані, між Іраком та Кувейтом, в Ізраїлі, Лівані та Ємені. Більшість конфліктів були боротьбою за територію, але в 1997-1998 та в 2000 році кількість конфліктів навколо влади та навколо територій була однаковою.

Як зазначає український дослідник Ю.Скороход, “практика врегулювання ліванського конфлікту підтверджує тезу про надзвичайну складність врегулювання внутрішніх конфліктів, особливо таких, що розгортаються в межах мозаїчних, глибоко розділених соціумів”. Адже Ліван був зосередженням комплексу проблем, в якому сфокусувались як власне ліванські, так і міжарабські, регіональні та глобальні протиріччя. Дія зовнішнього фактору призвела до започаткування процесу трансформації ліванського конфлікту у всіх його аспектах – як системному (місце ліванського конфлікту в регіональній системі міжнародних відносин), так і структурному (розширення кола його учасників за рахунок нових регіональних та глобальних акторів), а також функціональному (коли нестабільність стає функцією структурних відносин на рівні міжарабської та близькосхідної системи міжнародних відносин в цілому)⁶.

Джерелом дестабілізації ситуації на Близькому Сході є курдська проблема, яка безпосередньо торкається таких країн, як Іран, Ірак, Сирія та Туреччина. Ця проблема справляє негативний вплив на ситуацію в регіоні⁷.

У 1990-х роках однією з основних причин стурбованості у сфері безпеки стає тероризм. Після подій 11 вересня 2001 року виникла нова ситуація у сфері безпеки, політика в усьому світі знову стоїть під знаком безпеки, але по-іншому, ніж у часи холодної війни. Не виникає сумніву, що це безпосередньо пов'язано з розвитком ситуації на Близькому Сході. Хоча ці теракти не мали однозначної політичної мотивації, їх розглядали і у контексті близькосхідного врегулювання, палестинської проблеми, і в зв'язку з присутністю американських збройних сил на території Саудівської Аравії, подій в Афганістані та Чечні, загалом конфлікту західної та ісламської цивілізації. Адже терористичні дії ісламських фундаменталістів, перш за все проти США та Ізраїлю, спрямовані, за їх твердженнями, проти західної цивілізації в цілому. Ці події стали свідченням розмивання кордонів між внутрішнім та міжнародним порядком.

Джерелом та каталізатором майже всіх інших конфліктів близькосхідного регіону є близькосхідний конфлікт. З точки зору свого внутрішнього змісту близькосхідне врегулювання має декілька тісно пов'язаних аспектів.

Перший аспект – національний, або безпосередньо палестинський. Це перш за все питання національного самовизначення палестинського народу.

Другий аспект – регіональний. Близькосхідний конфлікт на регіональному рівні був конфліктом між Ізраїлем, з одного боку, і арабськими країнами, об'єднаними в Лігу арабських держав.

Міжнародний аспект полягав в тому, що, враховуючи значення цього регіону, в конфлікті з самого початку були задіяні зовнірешіональні, в тому числі і країни ЄС.

В сучасних умовах усе більшу роль відіграють загрози, які спричинені прихованими внутрішніми соціальними та релігійними проблемами. Існуюча нестабільність у деяких країнах регіону більшою мірою становить загрозу національній безпеці, ніж військова небезпека з боку сусідів.

Для більшості країн регіону є притаманним складний комплекс внутрішніх проблем, що пов'язаний, з одного боку, з незавершеністю процесу формування націй та національних держав, а з другого боку, з нерівномірністю розвитку, як в масштабах окремої країни, так і регіону в цілому внаслідок нерівномірного розподілу природних ресурсів, передусім нафтових та водних.

Нерівномірність розвитку приймає декілька вимірів: економічний; геоеткономічний (розміщення виробничих сил); етнічний (розподіл національних багатств між різноманітними етнічними групами); соціальний (розподіл багатств між класами та соціальними групами); демографічний (зростання чисельності іммігрантів, що загрожує порушенням етнічного балансу).

Сукупність таких проблем та суперечностей у країнах регіону може призвести до переростання внутрішніх конфліктів у інтернаціональні. Зокрема, будь-які можливі внутрішньополітичні зміни у державах Перської затоки імовірно призведуть до збройного протистояння. Важко уявити, що такі зміни стануться без активного втручання ЄС.

Гострого міжнародного значення набуває проблема прав людини в близькосхідному регіоні та її інтерпретація країнами ЄС. Система міжнародно-політичних цінностей, що формується на межі тисячоліть, покликана забезпечити відповідні норми взаємовідносин держав на новому цивілізаційному етапі розвитку людства, ставить інтереси людської особистості та додержання її невід'ємних прав вище інтересів держави та державного суверенітету. Подібна гуманістична та антропоцентрична концепція системи міжнародної безпеки вимагає зміни розуміння поняття "безпека" та його тлумачення відповідно до необхідності дотримання прав людини, що проголошені у документах ООН, ЄС. Однак, при цьому слід вважати, що базові цінності, які є прийнятними для мусульманських країн у сфері політичних та цивільних свобод, прав людини, відрізняються від визнаних у країнах західної демократії.

Ряд європейських політологів пов'язує перспективи демократизації у регіоні із зростанням ваги середнього класу, якому притаманне прагнення до лібералізації, певного демократизму, безпосередньої участі у формуванні державної політики. Разом з тим треба відзначити, що середній клас традиційно підтримує той політичний режим, що забезпечує найкращі умови його існування.

Найбільш імовірно, що еволюція прав людини буде залежати від подальшого розвитку демократичних процесів під впливом внутрішніх чинників з урахуванням суспільної думки за межами близькосхідного регіону.

Специфічним джерелом суперечностей є також екологічне співіснування держав. Ця проблема може значною мірою стимулювати загострення міждержавних відносин, та негативний вплив людської діяльності на природу набуває чималого політичного значення. Достатньо нагадати про екологічні наслідки кувейтської кризи, що спричинила екологічну катастрофу у Перській затоці.

Як вже зазначалося, характерною рисою країн Сходу є наявність релігійного забарвлення будь-яких найрізноманітніших проблем та суперечностей. Незавершеність процесів формування сучасної державності, політичної і правової культури, системи соціальних та гуманістичних цінностей і пріоритетів робить неминучим зростання впливовості ісламу. Іслам, який вважається невід'ємним від держави та права, стає природним притулком для тих, хто шукає у мусульманському традиціоналізмі підґрунтя для національного виживання всупереч загрози панування західних цінностей. Діяльність екстремістських мусульманських рухів та організацій, що вдаються до терору у боротьбі проти уряду, періодично спричиняє різке підсилення напруженості.

Разом з тим, на думку автора, ані уряди, ані мусульманські течії не мають наміру перетворити ісламську проблему своїх країн у питання міжнародного рівня.

За оцінками західних політологів, ісламський чинник зберігатиме свій реальний та потенційний вплив на внутрішню та зовнішню політику держав близькосхідного регіону ще протягом тривалого часу. Його динаміка й сила визначатиметься тим, наскільки вдалою буде зовнішня та соціально-економічна політика країн регіону щодо запобігання появи на політичній авансцені ісламу як ідеологічної альтернативи державній владі.

Загострення суперечностей на соціальному або конфесійному й расово-етнічному ґрунті одразу викличе дестабілізацію ситуації й кризу в регіоні, та, поставивши під загрозу життєві інтереси поза-

регіональних держав, зокрема країн ЄС, може призвести до політичної або військової інтервенції з метою захисту цих інтересів.

Самостійне місце у переліку дестабілізуючих чинників займає гонка озброєнь та мілітаризація регіону, яка пов'язана з проблемою неконтрольованого розповсюдження ядерних та інших видів зброї масового знищення. Схильність країн близькосхідного регіону до застосування сили як засобу забезпечення національної та регіональної безпеки є одним з головних чинників нарощування озброєнь. На Близькому Сході виникла специфічна геополітична зона з високою концентрацією озброєнь та наявністю комплексу кризових та конфліктних ситуацій. Гонка озброєнь у регіоні відрізняється високими темпами, технологічним вдосконаленням та ускладненням систем озброєнь (так звана "технологічна" гонка озброєнь призводить у багатьох випадках до фактичного усунення різниці між звичайними видами озброєнь та зброєю масового знищення), наявністю тактичних та стратегічних видів наступальних озброєнь, можливістю виникнення в регіоні ядерних озброєнь. Слід зазначити, що на країни ЄС припадало 28% поставок озброєнь у 1996-2000 рр., в тому числі і на Близький Схід. Головними постачальниками були Франція, Велика Британія, ФРН⁸.

"Ядерний чинник", у свою чергу, разом з фактором розповсюдження інших видів зброї масового знищення, матиме значний вплив на проблему безпеки близькосхідного регіону.

Економічні та соціальні проблеми великою мірою виступають як визначальні фактори, що спричиняють дестабілізацію ситуації у регіоні. Вони є джерелом зростання міжнародної напруженості та серйозних конфліктів, що відбуваються. Виникнення нових геоекономічних пріоритетів справляє не тільки позитивний вплив на стан безпеки, зближуючи країни одна з одною та інтегруючи їх до світового співтовариства, а й може створювати виклики існуючому порядку та руйнувати відносини, що склалися між державами. У першу чергу, це посилення економічного протистояння між Північчю та Півднем, зростання дискримінаційних тенденцій у економічній політиці розвинутих країн Півночі.

Нові виклики регіональній стабільності виникають також у зв'язку з конкурентною боротьбою за економічне лідерство між країнами Близького Сходу. Економічні й економічно мотивовані чинники, такі, як прикордонні суперечки щодо розподілу територіальних вод, використання водних ресурсів та видобутку корисних копалин, можуть, за оцінкою західних дослідників, стати додатковим джерелом внутрішньо-регіональних конфліктів та дестабілізувати ситуацію в регіоні.

Проте, не зважаючи на зростання значення економічних та економічно мотивованих чинників у сучасних міжнародних відносинах, чималий вплив на стан та перспективи міжнародної безпеки продовжують відігравати політичні та військово-політичні чинники. Не викликає сумніву, що найважливішими серед них є арабо-ізраїльське протистояння, арабо-ізраїльські та арабо-іранські протиріччя, міжарабські відносини, забезпечення стабільності існуючих політичних режимів, прискорення неконтрольованого зростання військових потенціалів країн регіону.

Відсутність багатосторонньої системи безпеки на Близькому Сході, яка була б спрямована на нормалізацію відносин між арабськими країнами та Ізраїлем, та мала б позитивний вплив на регіональне співробітництво, також є тим недоліком, що становить потенційну загрозу безпеці. Близькосхідний конфлікт є джерелом та каталізатором майже всіх конфліктів на Близькому Сході.

На межі тисячоліть спостерігається активізація політики Європейського Союзу на Близькому Сході, зростання його ролі у врегулюванні конфліктів. Посилюється дипломатична активність країн ЄС, координація і взаємодія між ними для вирішення проблем близькосхідного регіону. В той же час існують протиріччя між окремими країнами ЄС з найбільш гострих проблем, зокрема проблемі близькосхідного врегулювання та ситуації навколо Іраку.

Таким чином, можна прогнозувати поступову активізацію ролі ЄС у врегулюванні конфліктів на Близькому Сході. Але для цього потрібне посилення взаємодії та взаєморозуміння між країнами ЄС, вдосконалення механізму прийняття спільних рішень, розробка більш чіткої програми взаємодії ЄС та країн близькосхідного регіону.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Farouk-Sluglett M. and Sluglett P. Iraq and the New World Order // The Gulf War and the new World Order. International Relations of the Middle East. – P. 265-292.; Baker R. Imagining Egypt in the New Age: Civil Society and the Leftist Critique // The Gulf War and the new World Order. International Relations of the Middle East. Ed. by T.Y. Ismael and J S. Ismael. University Press of Florida, 1994. – P.399-434.; Baker R. Islam, Democracy, and the Arab Future: Contested Islam in the Gulf Crisis // The Gulf War and the new World Order. International Relations of the Middle East. – P.473-501.
- ² Gause G . Regional Security Arrangements in the Persian Gulf // The Iranian Journal of International Affairs. – 1999. – Vol. III,

No 1. – P. 7-9.; Israel's Foreign Relations. Selected documents 1977-1999 // Ed. Meron Medzini. – Ministry for Foreign Affairs. – Jerusalem, 1999. – 435 p.; Texts of the official notes sent by the Government of the Republic of Iraq to the Iranian Islamic Republic on the Iranian violation and hostile practices against Iraq. // The Iraqi-Iranian Conflict. Documentary Dossier. January 1981 // Republic of Iraq. Ministry of Foreign Affairs. The Consultative Committee. – Baghdad, 1981.- P. 50-206.

- ³ Див.: Жданов И.В., Игнатенко А.А. Ислам на пороге XXI века. – М.: Политиздат, 1989; “Исламский фактор” в международных отношениях Азии. Сб. ст. / Отв. ред. Л.Р. Полонская. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1987; Islam and the Arab world // Ed. by V. Lewis. – N.Y.: American heritage publishing CO., Inc., 1996.
- ⁴ Baker R. Islam, Democracy, and the Arab Future: Contested Islam in the Gulf Crisis // The Gulf War and the new World Order. International Relations of the Middle East. – P.473-501.
- ⁵ Міжнародні відносини та зовнішня політика. (1980-2000 роки): Підручник / Л.Ф.Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В.Губерський та ін. – К.: Либідь, 2001. – С.339.
- ⁶ Скороход Ю.С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту. – Київ, Київський університет, 2000. – С. 231.
- ⁷ Бухарі Алі Абдалла. Курдська проблема в міжнародних відносинах: регіональний аспект. Автореф. дис. ... канд. пол. наук. – К., 2000.
- ⁸ Щорічник СІПРІ 2001. Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Пер. с англ./ Стокгольм. Міжнар. Ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. Досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. Укр. вид.: А. Гриценко (голов.ред.) та ін. – К.: Заповіт, 2002. – С. 335 – 338.

Надійшла до редакції 28.12.2002